

BÁNDI ANDRÁS

Bethlen Miklós jellemzése a szász forrásokban

A szászok Bethlen Miklósról kialakított véleményét három tényező határozta meg: az állami kontribúciók megosztása, Bethlen politikai röpiratainak értelmezése, valamint a *Diploma Leopoldinum* megfogalmazása és elfogadtatása a császárral.

Bethlen Miklós jellemének legkedvezőtlenebb vonásait a szászok királybírája, Zabanius János (1664–1703), más nevén Harteneck (vastagnyakú) Szász János vetette papírra. Ő fogalmazta meg azt az írást, amelyet Zieglauer Ferdinánd *Scriptum Anti-Bethlenianum*ként kivonatban közölt a Szász János politikai tevékenységének szentelt (1691–1703) kötetében.¹ A Bethlen-ellenes szöveg 1701–1702-ben keletkezhetett, és eredeti példánya időközben eltűnt. Az irat szerint az ifjú Bethlen modoránál, szellemi képességeinél fogva sokat ígért kortársainak, de felnőtként hazájának, nemzetének, rokonainak károssá és végzetessé vált. Szász János a kamasz korú Bethlenről sem ír kedvezőbben: szerinte szeretett lopkodni és csúfot üzni játszótársaiból, és ezeket a jellemvonásait megőrizte felnőtként is, beképzelt, csúfondáros, önfejű, zsarnok, kapzsi, képmutató, felségsértő, nemzetet-egyházat eltipró egyén volt. Szász öt pontban foglalja össze a Bethlen elleni érvelését:

1. Amikor az országban lázongók és idegen katonák dúltak, őktek, addig Bethlen „azt gondolta, hogy Bécsben kedve szerint saját hálójában halászhat.”²
2. Amikor Bécsből visszatért a *Diplomával*, azt állította, hogy ő a szerzője, minthogyha sajátjában tartva a király kezét, íratta volna meg vele azt. Minden eszközzel megpróbálta magáévá tenni a gubernátori tisztséget.
3. Veterani csatavesztését követően hivatalos megbízatás nélkül felment Bécsbe tárgyalni.
4. A *Columba Noe* megfogalmazásának célja nem volt más, mint a haszonélvezet.
5. Ezután hosszasan sorolja a Bethlen elleni vádakát, ezeket a következőképpen zárja le: „Hazája Erdély, amelyből aligha hordoz magával mást, mint származását [...]”³

* A szerző a Romániai Á. H. Evangélikus Egyház Központi Levéltárának munkatársa Nagyszebenben.

1 Ferdinand ZIEGLAUER, *Harteneck, Graf der sächsischen Nation, und die siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit, 1691–1703: Nach den Quellen des Archives der bestanden en siebenbürgischen Hofkanzlei und des sächsischen National-Archives in Hermannstadt*, Hermannstadt, Druck und Verlag von Th. Steinhaußen, 1869, 277–285. Zieglauer megjegyzi, hogy a vitairat terjedelme 21 fólió, s jellegénél fogva vázlat (*concept*). Az osztrák jogtudós nem közli szerkezetét, megelégszik csupán a legjellegzetesebb passzusokat idézni: „Es sei uns gestattet, aus dem umfangreichen Dokumente die am meisten charakteristischen Stellen herauszuheben.” *Uo.*, 277.

2 „[...] pro lubitu suo se sua Viennae sagena piscari posse credebat”. *Uo.*, 278. A latin idézeteket saját fordításomban közlöm – B. A.

3 „Patriam quidem ejus esse Transsylvaniam, a qua tamen vix aliquid praeter nativitatem traxerit [...]” *Uo.*, 285.

Ezt követően Bethlent a különféle nemzetek negatív jellemvonásaival hasonlítja össze:

- „affectata vero suaeque personae disproportionata gravitate Hispanus” (valódi kép-mutatása, valamint a saját személyének túlzott felértékelése – spanyol);
- „lucricupidine Belga” (a belga kapzsisága);
- „vili mercium mixtura Sabaudus” (az aljas eszközök keverékében, savoyai);
- „parolae fallibilitate Gallus” (megtévesztésre szánt szavakat használó francia);
- „principiis monarchomachicis Anglus” (monarchiaellenes elveket követő angol);
- „amore libertatis Polonus” (a szabadosságot kedvelő lengyel);
- „zelotypia Italus” (féltékeny olasz);
- „atque sic monstrosus quidam minotaurus vix meretur non dici” (annyira természet-ellenes, hogy megérdemli a Minotaurusz megnevezést).⁴

Zieglauer szerint Szász János vitairata válasz arra a nyilatkozatra, amelyben többnyire az adóztatás rendszerével foglalkozott a kancellár, és amelyet 1702. május 19-én hozott nyilvánosságra.⁵ Zieglauer olvasata szerint Bethlen ebben azt jelentette ki, hogy a Gubernium és a királyi tábla tagjai közé nem vehetnek fel polgári származású szászokat, mivelhogy nem egyenrangúak a magyar nemesekkel, továbbá az is feltűnt neki, hogy a szászok nem tisztelik a nemeseket, lenézik őket. Ehhez a Bethlennek tulajdonított véleményhez a következő megjegyzést fűzte: „Habár szászként nem vagyok nemesi származású, azért mégsem tartom magam valamilyen grófnál alábbvalónak.”⁶ A vita középpontjában kölcsönös sérelmek álltak. A szászok megsértették a nemesek tekintélyét, az utóbbiak viszont lenézték a szászokat polgári voltuk miatt. A Bethlen és Szász közötti viszálykodás személyessé is vált. Szász János az új hatalomnak hűséges alattvalója volt, és megpróbálta kihasználni azokat a kedvezményeket, amelyeket Bécs a szászoknak nyújtott. Bethlen viszont arisztokrataként nem tűrte, hogy a fejedelemség idejében kialakult rendet leértékeljék, vagy akár felbontsák.

A viszály kiéleződését nem lehetne megérteni, ha nem vetünk pillantást az 1701–1702-es országgyűlések tárgyalásaira. A spanyol örökösödési háborúban való részvétele miatt I. Lipót rendkívül magas, a háborúban szokásos emelt összegű adót (750 ezer forintot) szándékozott kivetni az országra.⁷ Az adó eredeti összege 800 ezer forint volt, de sikerült lealkudni belőle 50 ezret gróf Johann Friedrich von Seeau, a Kamarai Bizottság elnöke jóvoltából. A rendek küldöttséget terveztek meneszteni Bécsbe, hogy további engedményeket (150 ezer forint) érhessenek el és panaszukat terjeszthessék elő. Hosszadalmas választási viták után sikerült csak megszavazni a küldöttség három tagját: Bethlen Miklóst, Pekry Lőrincet és Thomas Schmied von Scharfenbach

4 Az idézetet közli magyar fordításban LUKINICH Imre, *A bethleni gróf Bethlen család története*, Bp., Athenaeum, 1927, 434.

5 „Declaratio hungaricae et siculicae nationum ad saxoniam nationem.” ZIEGLAUER, *i. m.*, 265.

6 „Etiam si Saxo, non tamen me nobile quocunq[ue] comite reputo inferiorem.” *Uo.*, 268.

7 Ld.: SZIRTES Zsófia, *Az erdélyi szászóság érdekérvényesítése az átmeneti korszakban (1690–1711)*, PhD-disszertáció (kézirat), Piliscsaba, PPKÉ, 2015, https://btk.ppké.hu/uploads/articles/7429/file/SZIRTES_DISSZERTACIO_2015.pdf; különösen: 220–225. (Letöltés: 2016. 05. 27.)

szászsebesi királybíró. A szászok viszont nem voltak megelegedve Scharfenbach jelölésével, akire egyetlen képviselőjük sem szavazott, mivelhogy nem bíztak meg benne.⁸ Korábbi esetekre hivatkozva azt kérték a Guberniumtól, hogy a küldöttség szász tagját külön, a saját képviselőik által szavazhassák meg. A Gubernium megengedte a külön választást, de azt már nem, hogy guberniumi tanácsosokat is jelöljenek. E határozat ellen való tiltakozásuk jeléül a szászok visszavonták a küldöttségben való részvételüket.⁹ A magyar és a székely nemzetek képviselőjét nagyon felháborította a szászok meghátrálása, Szász Jánost tették ezért felelőssé, mintegy az ő tördőféseként értékelték. Ezzel vette kezdetét a magyar rendek és a szászok közötti szenvedélyes vita, amelynek Bethlen Miklós és Szász János lettek az exponensei. Ezzel magyarázható a szóban forgó két vitairat keletkezése is.

Georg Michael Gottlieb von Hermann (1737–1807) brassói jegyző és tanácsos a szülővárosának szentelt monográfiájában nyolcoldalas fejezetet szentelt Bethlen Miklós-nak, amelynek címe: *Die Geschichte des Kanzlers Bethlen Miklos*.¹⁰ Ennek java részét a *Columba Noe* keletkezése és pontokba szedett ismertetése teszi ki. Hermann erősen a Szász János hatása alatt állt, de a Bethlen-életrajz rövid ismertetésében mégis megemlíti, hogy Bethlen már ifjú korában kiemelkedett értelmes mivoltával, széles körű tudásával, s beszédképességét is dicséri – ezek mind olyan tulajdonságai voltak, amelyekért csodálták, tisztelték, de egyben irigyelték is kortársai. A végén pedig a következőképpen jellemzi a kancellárt: „Minden erénye ellenére a legemberibb vonásai megvakították, mivelhogy megvonta a rendektől és a generális parancsnoktól az őket megillető tiszteletet, eltávolítva így őket magától, s amikor a *Columba Noae* [!] nevezetű időszerűtlen projektet nyilvánosságra hozta, olyan fegyvert adott a kezükbe, amelyet ellene fordítottak.”¹¹ Hermann szerint a *Columba Noe* megírása olyan lépés volt, amelyet nem szabadott volna megtennie egy olyan tapasztalt államférfinak, mint Bethlen Miklós. Ezzel a röpirattal – állítja Hermann – mintha nem ugyanazok az elvek mögé állt volna Bethlen, mint amikor alárendelte magát és hazáját a császári kormánypálcának. Az 1704-ben kiadott röpirattal Bethlen hazájának kívánt volna ragyogást és dicsőséget szerezni, de nem számolt azzal a ténnyel, hogy a császár nem hajlandó a töröktől elfoglalt országot egy idegen hercegnek adományozni, valamint Erdély felett gyakorolt befolyását ellenfelével megosztani. A rebellesek (Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc) megjutalmazásának gondolatát sem kedvelte. Ami pedig a rendeket illeti, a reformátusok nem kívántak örökös fejedelemséget, a katolikusok viszont hallani sem akartak református fejedelemtől. A császár Bethlent árulónak, a rendek viszont a szabad fejedelmválasz-

8 ZIEGLAUER, i. m., 163.

9 Uo., 181–182.

10 Michael Georg Gottlieb von HERMANN, *Das Alte und Neue Kronstadt: Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im 18. Jahrhundert*, bearbeitet von Oscar von MELTZL, Hermannstadt, Michaelis, 1883, 81–88.

11 „Bei allen seinen Vorzügen aber blieb er Mensch und ließ sich eben dadurch so verblenden, daß er die Stände sowohl, als selbst den commandierenden Generalen, durch den Mangel an Achtung, die ihnen gebühret hätte, von sich entfremdete und ihnen durch ein unzeitiges Projekt, das er unter dem Titel *Columba Noae* in die Welt gehen ließ, die Waffen wider sich selbst in die Hände gab.” Uo., 81. – Az idézetet német eredeti alapján saját fordításomban közlöm – B. A.

tás ellenzójének tekintették. Hermann szerint a két lázadó rehabilitálásának gondolata a kancellárt is lázadóvá tette. A császár ugyan megkegyelmezett neki, de Bethlen már nem kívánt Bécsből hazatérni. A szász történész nézetében Bethlen nem nőtte ki a Szász János által emlegetett gyermekkori csintalanságokat, nagy számárságot követett el a haza- és felségsértő röpiratok megírásával.

Szász és Hermann a kancellárt saját nemzetük szemszögéből ítélik meg, teljesen figyelem kívül hagyva a nemesség politikai tevékenységét, valamint a fejedelemség intézményrendszerének átmentését a Habsburg Birodalomba.

Johann Seivert (1735–1785) a *Siebenbürgische Quartalschrift* 1797-es kiadásában – Czwittinger Dávid, Bod Péter, Horányi Elek és Benkő József műveire alapozva – az előbbiekhöz képest sokkal kedvezőbb és árnyaltabb Bethlen-képet festett olvasóinak.¹² Röviden bemutatja Bethlen életrajzát, s külön kiemeli, hogy a *Diploma* kieszközlése és szövegezése az ő érdeme. Megjegyzi viszont azt is, hogy a kancellár nem kívánczolt visszajönni Erdélybe, s azt mondatja Bethlennel, hogy „hálátlan hazám nem érdemel meg sem engem sem testi maradványaimat.”¹³ Seivert nagyra becsülte Bethlen nyelvtudását, hogy a latint, a németet, az angolt, a franciát és az olaszt is jól ismerte, beszélt. Külön hangsúlyozza alapos műveltségét is, az irodalom, történelem és a földrajz területén való magabiztosságát. Seivert szerint Bethlen értelmes, jó hazafi, Istennek és fejedelemnek hű szolgája volt. A *Columba Noe* kapcsán azt írja Seivert, hogy tulajdonképpen nem ez az írás volt letartóztatásának valódi oka, viszont ellenfelei ennek alapján bélyegezték meg árulóként és vádolták Rákóczi-pártisággal.¹⁴ Műve legvégén közli Bethlen írásainak jegyzékét is.

A szász történetírásnak a Bethlen Miklós időszakához kapcsolódó fejezeteit átolvasva, összefoglalásképpen azt állapíthattuk meg, hogy a kancellár személye és tevékenysége – Szász János kivételével – nem foglalkoztatta különösképpen a szász közvéleményt. A *Diplomához* fűződő érdemeit elismerték ugyan, de politikai nézeteit elvetették. Szász János erősen meghatározta a szászok Bethlen-képét és értékelését, ehhez legkorábban a 18. század végén Seivert tett hozzá új vonásokat.

12 *Siebenbürgische Quartalschrift*, 5(1797), 298–306.

13 „Mein undankbares Vaterland soll sich nicht einmal meiner Gebeine rühmen können.” *Uo.*, 300.

14 *Uo.*, 303.